

Петро БІЛОУСЕНКО

ЗБІРНІ НАЗВИ З СУФІКСОМ -ЧИНА (-ЩИНА)
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИНауковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24
УДК 811.161.2'373.611

Білоусенко П. Збірні назви з суфіксом -чина (-щина) в історії української мови; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. На матеріалі, дібраному із писемних пам'яток різних стилів і жанрів XI–поч. XXI ст. та сучасних діалектів, здійснено дослідження історії творення іменників з семантикою збірності за допомогою суфікса -чина (-щина). Доведено, що функція творення дериватів із цим значенням виявилася панівною у всіх словотвірних типах іменників із цим формантом.**Ключові слова:** історичний словотвір, суфікс -чина (-щина), словотвірний типи, конкретні назви найменування абстрактно-узагальнених ознак.**Annotation.** Based on the material of the written old memos of different styles and genres of the XI through the beginning of XXI centuries and modern dialects, the history of forming nouns with the semantics of collective meaning with suffix -чина (-щина) was described. It was found out that the function of forming of the derivatives with this meaning at the described above formant turned out to be prevailing almost in all word forming types of nouns.**Key words:** suffix -чина (-щина), historic word forming, word forming type, specific names, abstract-generalizing indication, semantic of collectiveness.

Суфікс -щина походить із -*ьsk-+ina* (із закономірним переходом -*ьsk-* у -*ьšč-*) [див. 6, с. 95]. Фіналь -*ščina* виокремлюється в дериватах праслов'янської доби, наприклад, **bratovьskь* “братерський” – **bratovьščina* “братання, братські стосунки” [20, с. 120], однак достатні підстави для появи суфікса -щина, треба думати, почали з'являтися тоді, коли деривати з цим формантом стали мотивуватися не лише прикметниками на -*ьsk-*, а й іменниками. У Київському літописі під 1159 р. документується слово *братьщина*: *и начаша Ростислава звати льстью оу братьщину ... на Петровъ дѣнь* (к. XII/бл. 1425 ЛК 425) “бенкет у складчину”, укладачі СлРЯ подають дериват *мостовщина* (XII/XV СРЯ IX 276) “побор, пов'язаний із будівництвом, лагодженням мостів”, а в Галицько-Волинському літописі фіксується ще один дериват на -щина: *аже боудеть князю городъ роубити уни к городу а поборомъ. и татарьщиною* (ін. список *татарьщиною*) *ко князю* (к. XIII/1425 ЛГВ 904) “податок, який сплачували татарам” від *татарьскии*. У неавтентичних текстах, які датуються кінцем XIII – початком XIV ст., документується, крім згаданих, іменники *посеребщина* і *свадебщина*, що позначають податки: *И свободныхъ ихъ чинимъ во всемъ отъ бояръ и сыновъ и природныхъ нашихъ во данехъ и посеребщинахъ нашихъ во всехъ данехъ свободныхъ чинимо* (1292/1854 АктиГ-Вол 530); *свадебщины и б(ез) законныя поня(т)а все дѣховнага права суда(т) а(р)хієпис(с)пи* (1301 АктиГ-Вол 317) “податок від весілля” [6, с. 95].

Семантика збірності, яка виразно проглядала в перших утвореннях на -щина, поступово закріпилася в нових дериватах. Найперше ця семантика відчувається в багатьох утвореннях від посесивних прикметників за належністю земель, території певним особам. “Топоструктури з цим суфіксом відразу набули

значення релятивної просторової абстракції, ставши формантом найменувань об'єктів, які не були точно окреслені на терені, тобто земельних ділянок, володінь, ланів, нив, тощо” [18, с. 47]. Перші деривати цього типу фіксуються, за нашими даними, у XIV ст., це, зокрема, назви володінь у таких Волинській та Київській землях, Віленському та Троцькому воєводствах: *оу возерищехъ на оуханехъ со олексевицины* (1377 П 55); *Хобовщина* (1445 ССУМ II 508); *Степановщина* (бл. 1458 386); *из некрашевицины по(л)тора ведра медуу ... харьковицины пѣ(т)деса(т) грошеи на пещерьскии домъ* (505); *василевщина* (бл. 1471 I 153); *вепревщина* (164); *глазовщина* (243); *заневщина* (379); *Лисовщина* (547); *Матъосевщина* (581); *Перхоуровщина* (1491 ССУМ II 140); *Тиховщина* (432); *зе(м)лю ... на им(ѣ) Чигиревщину* (1495 Рус 54); *Коузневщина* (1492 ССУМ I 527) та багато інших. Панівна більшість із цих утворень позначає не один лан (хоча трапляються й такі випадки), а сукупність земель, якими хтось володіє, радше – поля, сіножаті, луки, ріки, потоки, озера, ставки гаї, ловищах, млини і. т. ін. А назва *Хобовщина*, наприклад, “означала комплекс осель, які „жалував” великий князь Свидригайло панові Петрашу Ланевичу Мильському (1445 р.). Імовірно, вона утворена на основі власної особової назви колишнього власника цих осель і належить до типу так званих спадкових географічних назв на -щина, відомих і іншим слов'янським народам” [18, с. 47].

Іменники з суфіксом -щина семантично могли співвідноситися не лише з прикметниками, а й з іменниками. У XVI – XVIII ст. функція суфікса -щина в українській топонімії розширюється – він починає вживатись і для творення назв населених пунктів [див. 11, с 647], найменувань територій, які знаходять під чийось:

тивуниця (1542 МатТимч II 390) “округи, підвідомчі тивуну”; в **Свєрцині** (1658 КГ 97); **до мя(с)те(ч)ка Лисовицины** (1635 АЖГУ 143); **подбужалъ такъ запорожцовъ ... и в Полтавцині** и інших **городахъ** (1675 ЛСам 129); **набрали въ Волоцині** Домну (1720 ЛВел I 8) тощо. У результаті цього семантика сукупності в багатьох дериватах зневиразнюється, проте і в нові часи документується немало похідних, у яких превалює значення збірності, наприклад: **Славяниця** (Ж 882, Гр IV 149, СУМ IX 374) “слов’янські країни, слов’янська земля”; **Біскуниця** (Гр I 57) “володіня єпископа”; **Війтвициня** (237) “двір і будинок війта”; **Київниця** (Крим II 716) “Київська область; територія Києва і прилеглих районів”; **заокєаниця** (СУМ III 235) рідко “заокєання; землі, що містяться за океаном”; **жидуциня** (Сабадош 85) зб., заст. “єврейські землі, мастки”, пор. *жидув* “який належить євреєві” (Там само) та ін. Сюди ж і складносуфіксальне **чужоземниця** (СМШ II 418, СУМ XI 380) зб., розм., зневажл. “чужі землі; чужі країни” тощо.

У сереньоукраїнській та новоукраїнській мові продукується дедалі більша кількість номенів із семантикою збірності: спочатку на позначення сукупності конкретних предметів, а пізніше – й абстрактних ознак. У різні часи пам’ятки фіксують невелику кількість відіменникових та відприкметникових назв неживих предметів.

Десубстантиви: смольниця (к.ХVII-п.ХVII МатТимч II 335) “шевське начиння”, пов’язане зі *смола*, пор. *смольник* “швець” (ЕСУМ V 326); **крамниця** (Крим II 1003) “предмет торгівлі (звичайно фабричного виробництва); товар”; **чернеччина** (Крим II 1109) “церква, будівлі та територія, що належать ченцям”; **сяберициня** “придане, одним зі складників якого була скриня, до якої входили одяг, рушники, постіль, скатерті” [9, с. 64] від *сябер*, *сябр* “товариш; родич; сусід”, пор. **сяребциня** (СПГ 209) “придане; розподіл весільного хліба (короваю) на весіллі в молоді”; **полонинциня** (О II 107) “сліди родового общинного ладу в бойків”, певне, від *полонина* з неясною мотивацією тощо. Пор. складносуфіксальні деривати з опорним іменниковим компонентом: **іноземниця** (Гр II 193, СУМ V 32) зневажл. “усе закордонне, іноземне”; **чужоземниця** (Гр IV 476) “все іноземне”, зб. розм., зневажл. “все іноземне, чужоземне” (СУМ XI 380)

Деад’єктиви: батьковциня (Закр 261) “батьківський статок”; **годівциня** (Гр I 298) “річний заробіток”; **арабициня** (Гр I 9) “все арабське”; **дівоциня** (Гр III 387) [9, с. 64] “майно, придбане під час дівування”, певне, універбатив від *дівоцьке майно*; **склянциня** (Гр IV 138) “скляні буси, скляні прикраси”; **французциня** (379) “все французьке”; **шляхівциня** (504) “сіно, солома або зерно, що випало з воза під час перевозки”;

Наслухавишиь всякого глуму над українциною, **паніматка** згодилася з **Печержинською** за **тридцять карбованців** (А.Свидницький); **иноземциня** (рідко) (Крим I 617, 618) “усе закордонне, іноземне (культура, звичаї, мода тощо)”; **манастірициня** (III109) “манастирське життя; манастирські маєтки”; **лунчіня** [10, с. 239] зб. іменник зі значенням “торішне”, пор. **лунчина** (ГуцГов 300) “тогорічне сіно, трава” від *лунський* < *лонський*, пор. *лоні* “торік”; **нелегалциня** (СУМ V 331) розм. “нелегальна література”; **панциня** (ЗакГов) “речі, звичні, характерні для панського побуту”; **циганициня** (Там само) “речі, притаманні для циганського побуту” тощо.

Утворення на **-чина (-циня)** від прикметників на **-ськ-** інколи відносять до дериватів, у словотвірній структурі яких вичленовується формант **-ина**, [див., наприклад, 8, с. 585]. Прихильники такої словотвірної інтерпретації, очевидно, вважають можливою зміну **-ськ- + -ина** > **[-шчина]** у порівняно недавно створених словах (хоча умови для такої зміни давно зникли) за виробленими зразками, як, скажімо, чергування **к-ц-ч** у словах типу *аптека-аптечка-аптеці*. Однак ряд дослідників згадані деад’єктиви відносять до структур із формантом **-чина (-циня)**, резонно вважаючи, що суфікс **-ськ-** (рос. **-ск-**) при словотворенні випадає, як не зберігається у твірній основі й суфікс **-н-**, елізія котрого при творенні дериватів на **-чина** не викликає, здається, ні в кого заперечень. Окрім того, подібні утворення часто опосередковано мотивуються також іменниками [див. 16, с. 175, 180; 12, с. 77; 15, с. 231 та ін.].

Віддієслівні деривати: **За тую викидицину** **взяв атаман в Логвина корову** (1674 Тимч 425) “непотріб”; **Та ще і наша складциня** у нього (А. Свидницький), пор.: *Пише [Маркович], що молоде товариство в столиці в складцину для мене зробило* (СМШ II 257), **перенійциня** (Гр III 131) “подарунки, які дають молодим на весіллі під час обряду перепоя”; **фіровциня** (Гр ІУ 377) “худоба, яку дарують хрещені батько й мати своєму хрещеникові” від *фіровати* < *офіровати*; **я тоту дарівцину приймаю** (М.Черемшина), **дарівциня** (Крим I 268, СУМ II 212) розм. “те, що дарується або подароване”; **жалциня** (Крим I 370) “кропива та інші рослини, що жалять”, від *жалити* з відтинанням суфікса **-и-**; **збиралциня** (ЗакГов.) “збиранина” і т.ін.

Зрідка трапляються **відприслівникові** похідні з сукупним значенням: **даремциня** (Гр I 358), **даремциня** (ІвШумл 87) “те, що дісталось даром, подароване”, пор. **даремциня (даромциня)** (Крим I 268) “те, що дарується або подароване”, від *даром/дарем*.

Збірні назви осіб на **-чина (-циня)**, за нашими даними, з’явилися пізніше. В українській мові нових часів трапляються подинокі **деад’єктиви: панциня** (Гр III 94) “кріпаки” від

панські (люди); *безписьмєница* (Крим I 21) “люди, що не вміють читати та писати; які не знають чого-небудь, необізнані з чимсь”; *неросійщина* (II 1614) “люди, які мають звичаї, не властиві росіянам; не такі, як росіяни”, від *неросійський*; *партійщина* (СловНов 123) “партійне керівництво”; *советщина* (СловНов 155) “прихильники радянської влади”. Пор. конфіксальне *несвітщина* (Ж 523) “люди духовного стану”, тобто “не світські особи”.

Відіменникові деривати – це назви угруповань людей за належністю до певних спільнот (територією проживання, етнічною належністю, національністю родом занять, професією тощо): *І як він ... не видасть второго тома Записок о Южной Руси, то ... вся славянщина проклене його і назве брехуном* (СМШ II 262) від *славяни*; *Була колись шляхетчина, Вельможная пані; Мірялася з москалями, З ордою, з султаном, З німотою* (428) зб. від *шляхта*; *громадянина* (Гр I 330) “товариство, громадськість”; *жінощина* (487) “жіноцтво”, певне, до твірного *жінота* приєднався суфікс *-чина* або *-щина* як увиразнювальний формант, а потім відбулося спрощення в групі приголосних; ... так діла повели, що *лядщина* там зовсім взяла верх (А. Свидницький); *братчина* (Яв 50) “церковне братство”; *артільщина* (Крим I 9) “група людей однієї професії або ремесла, які об'єдналися для спільної праці на основі уєспільнення засобів виробництва”; *бусурма[е]щина* (17) “люди іншої віри (переважно магометани); часто вживається як лайливе слово”; *бурсаччина* (67) зб. “бурсаки; діал. юрба, гурт”; *вояччина* (Крим I 125, СловСоцЕк 47, СУМ I 747) зб. зневажл. “військові; командний склад армії в державі”; *жандарщина* (Крим I 367; *інтелігентщина* (Крим II 619, СУМ IV 36) ірон., зб. “інтелігентні люди”; *італійщина* (Крим II 662) “народ, що становить основне населення Італії”; *китайщина* (Крим II 720) “народ, що становить основне населення Китаю”; *мусулманщина* (1136) “сповідники мусульманства”; *неприятельщина* (1600) зб. “ворог, супротивник”; *земщина* (СловСоцЕк 95) “жителі сільської місцевості”; *кримінальщина* (СУМ IV 347) зб. до “кримінальник”; *циганищина* (XI 210) “циганство”; *судейщина* [14, с. 72]; *бітанищина* “негідники, бешкетники, нечесні люди” від *бітанта* “негідник, ледащо, волоцюга, бешкетник” (ЗакГов), *лынгарщина* “нероби, ледачі люди, негідники” від *лынгар* “нероба, ледар, бешкетник, волоцюга” (Там само) тощо. Подвійність мотивацій (прикметникової та іменникової) зумовила лівобічне поширення форманта, появу його варіанта –*овщина* (-*івщина*): *бісовщина* (Кв-Осн I 41, Ж 31, Гр I 70) зб., зневажл. “особи, які знаються з бісами, чаклунами”; *бісовщина*, *чортівщина* (ІвШумл 36) “чортяцтво”; *петлюровщина* [14, с. 72];

попівщина [Там само 73] тощо. Сюди ж і складно-суфіксальні похідні з опорним іменниковим компонентом: *чужоземщина* (Гр IV 476) “іноземець”, *чужоземщина* “іноземці, люди чужих звичаїв” (Гр IV 476, Крим II 534, 617, 618); *чужосторонщина* (Крим II 617) “люди з чужої сторони, країни, з іншого населеного пункту і т. ін.”; *иноземщина* (рідко) (Крим II 617, 618) “чужинці”.

Вряди-годи трапляються *віддієслівні* деривати, які позначають певну сукупність людей: *зган'ял'щина*, *збирал'щина* [Закревська 1976 85]; *зган'алищина* “зігнані до купи люди” (ЗакГов); *Збиральщина* з *усього світу грає, якій до лампочки традиції клубу, патріотизм, були б лише мані* (3 газети).

У середньоукраїнській мові з'явилися деривати, які іменували певні періоди в житті людини, колективу, суспільства. Ці назви мотивуються прикметниками чи іменниками (або іменниками й прикметниками одночасно) і позначають не окрему точку на осі часу, а їхню сукупність: *выговщина* (1670 Тимч 382) “час панування І.Виговського”; *передь Хмельничиною* (ВО 135); *гайдамаччина* (Б-Н-404); *гетьманщина* (СМШ I 132) “часи гетьманства”; *дідівщина* (177) “давні часи”; *козаччина* (СМШ I 334, ЛексФр 105, СУМ IV 212) “доба козацтва в історії України”; *ляховщина* (Гр II 364) “тяжкі часи перебування українців під поляками”; *шведщина* (IV 489) “часи перебування шведів в Україні”; *шляхетчина* (Крим I 8, 272) “часи існування аристократичної польської держави Речі Посполитої (1569-1795 рр.); часи панування польського дворянства”; *дідівщина* (159, 277) “давні, дідівські часи”; *предківщина* (335) “старі часи”; *князівщина* (II 736) “часи правління князів”; *лиховщина* (*лихівщина*) (941, 942) “тяжкі, лихі часи”; *старосвітщина* (Саб 104, Крим II 1692, СУМ IX 662) “колишні, давно минулі часи” та ін. Пор. відприслівниковий дериват *колисьчина* (Б-Н 188) “давно минулі часи; давно минула подія”.

Назви-характеристики звичаїв, порядків, поведінки окремих людей (чи угруповань, спільнот) теж мають семантику збірності. Такі деривати здебільшого належать до розмовної лексики з виразним відтінком зневажливості: *иноземщина* (Гр II 193) “іноземні звичаї, порядки”; *татарщина* (Гр IV 249) “татарські звичаї”; *предківщина* (ІвШумл 449, Крим I 335, СУМ VII 527) “звичаї предків”; *старос(в)вітчина* (ІвШумл 449), *обивательщина* (СУМ V 500) зневажл. “ідсутність широких суспільних інтересів, дріб'язковість”; *патріархальщина* (VI 96) зневажл. “пережитки старовини, патріархальних стосунків, побуту, звичаїв”; *провінціальщина* (VIII 135) розм. “провінціоналізм”; *старосвітщина* (IX 662) “звичаї, порядки давніх часів”; *хуторянина* (XI 178) “хуторянство” та ін. Є.Грицак у 1935 році, пишучи про новотвори в

тодішній українській мові, зазначав: “в останніх роках дуже люблять у нас творити слова з наростком **-щина**, а саме: *церковщина*, *канцелярщина*, *нелегальщина* [...] подібні слова залюбки творять, бо їх легко творити, а крім цього вони вигідні, бо їх зміст широкий” [5, с. 222-223].

У новоукраїнській мові документуються найменування *абстрактно-узагальнених негативних якостей*, які характеризують стан у певному колективі (спільноті) або в суспільстві загалом: Це переважно *відприкметникові* та *відіменникові* похідні: *Однак у россія єсть безтолковщина* (50-і XVIII Ск I 95); *беззаконщина* (Ж 18); *обрядовщина* (548) “ритуалізм”; *кріпаччина* (Гр III 94, Яв 395, СУМ IV 357) “кріпацтво”; *безпорядщина* (Яв 24, Чаб I 74) “безпорядок”; *обломовщина* (СУМ V 529) “байдужість, безвольність; стан бездіяльності”; *циганщина* (Чаб IV 209) “розгардіяш, непорядок, побутова невлаштованість”. Розгляданий формант в період громадянської війни в російській мові набув особливого поширення як засіб створення політично негативних означень від загальних назв (*атаманщина*, *белогвардейщина*, *обывательщина*) [19, с. 200]. Звісно, що ці слова заходили до української мови й інтенсифікували в ній схожі процеси. Зрештою, це стимулювало появу новотворів на **-щина**, **-овщина** від власних назв, що означають ідейні течії з відтінком негативного ставлення до них: *корниловщина*, *керенщина*, *колчаковщина*, *пуришкевичевщина* [Там само].

До цих утворень прилягають *найменування режимів* у суспільстві, оскільки характеристикою будь-якого режиму є сукупність (система) нав'язаних народу недемократичних регламентацій, правил поведінки, які члени суспільства не сприймають: *аракчевщина* (СловСоцЕк 24) “режим необмеженого поліцейського деспотизму, уведенням в Росії графом Аракчевим на поч. XX ст.”; *денікінщина* (СУМ II 242) іст. “білогвардійський режим на Півдні Росії і в Україні”; *керенщина* (IV 142) зневажл. “політика уряду Керенського”; *колчаківщина* (236) “режим диктатури адмірала Колчака в період громадянської війни”; *пілсудщина* (VI 535) “диктатура Пілсудського в Польщі в 1926-35 рр.”; *поліцейщина* (VII 85) зневажл. “система поліцейської регламентації суспільного життя”; *столипінщина* (IX 726) “режим дворянсько-кріпосницької реакції в Росії періоду 1907-1910 рр.”. Пор. складно суфіксальне: *В нивах: мертві немовлята, бо змізвірщина* *вкнязювала страшна* (В.Барка).

Абстраговані назви, що *іменують сукупність певних рис, ознак*, які мають зв'язок із конкретною людиною (державним діячем, партійним лідером, історичною особою чи й просто відомим авантюристом), набувають статусу явища-характеристики. Такі деривати творяться здебільшого від прізвищ прикметникового типу. Семантика цих новотворів у панівній більшості

випадків є негативною, частіше – різко негативною, виражає осуд цих явищ [див. Стишов 2005 138-139], наприклад: *петлюрівщина* (СловСоцЕк 202); *семеновщина* (269); *брежнєвщина*, *зюганівщина*, *жиріновщина* [Стишов 2005 138-139]; *параджановщина* (Іннов 2007 87) “узагальнена назва явищ у кіно (переважно наслідувальних, копіювальних), пов'язаних із С.Параджановим”; *шелестчина* (136) “соціальне явище, пов'язане з П.Шелестом”. Останнім часом спостерігається реактуалізація суфікса для творення імен зі згаданим значенням: *яворівщина* (Іннов 2007 139) “соціальне явище, події, пов'язані з В.Яворівським”; *абрамовщина*, *януковщина* [13, с. 256] від *Абрамович*, *Янукович* з відтинанням *-ич*; *кіркоровщина* (Іннов 2007 54) “негативне явище в музиці, пов'язане з російським співаком П.Кіркоровим”; *азаровщина* (Іннов 2009 8); *кльоїщина* (64); *кушнар'овщина* (70); *подерев'яніщина* (116) “явище в сучасній українській мас-літературі, пов'язане з О.Подерев'янським – надмірне й недоцільне використання сороміцьких слів”; *поплавщина* (120) “негативне явище в сучасній мас-культурі, пов'язане з М.Поплавським” та ін.

Збірні назви *ідейно-естетичних, мистецьких та інших напрямків*: *декаденищина* (Крим I 278) “загальна назва занепадницьких течій у буржуазному мистецтві епохи імперіалізму”; *інтелігентщина* (Крим II 619, СУМ IV 36) “напрямок думок, життєвий уклад, властивий старій, буржуазній інтелігенції”; *попівщина* (Крим III 2192) “релігійно-містичний напрямок в ідеології, релігійні переконання, вірування”; *толстовщина* (СловСоцЕк 304); *побутовщина* (СУМ VI 630) розм. “надмірна увага до показу, змалювання побуту”; *сентиментальщина* (IX 126) зневажл. “надмірна сентиментальність”; *смаківщина* (393) розм. “оцінка явищ лише за суб'єктивними уподобаннями”; *електронщина* (Іннов 2009 40) “збірна назва напрямків електронної музики”.

Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що майже в усіх словотвірних типах іменників з формантом **-щина** (**-щина**) основною або супровідною є семантика збірності, розвиток якої був пригальмований у дериватах на *-ина* – попередника суфікса **-щина** (**-щина**): збірне значення у похідних на *-ина* зрідка простежується лише в назвах істот і, частіше, у найменуваннях рослин [див. 4, с. 40, 53, 71-73], натомість суфікс *-ина* став основним засобом творення іменників з модифікаційним значенням одиничності. Ця обставина сприяла формуванню семантики збірності в похідних словах на **-щина** (**-щина**) [див. також 1, с. 64]; деривати з цим значенням могли входити до кола стилістично нейтральних (локативні іменування, назви спадків, податків, поборів, проплат [див. 2; 3]) та стилістично маркованих груп, розвиток яких на тлі утворень з іншими формантами, що виражають семантику сукупності, ще належить дослідити.

Список скорочень використаних джерел

- АктиГ-Вол Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – 1286 с.
- АЖГУ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р./ Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир: Полісся, 2004. – 262 с.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1961. – 1966. – 423 с.
- ВО О войнѣ остраниновой зъ ляхами на Украинѣ Малороссійской // Лѣтопись событій въ Юго-Западной Россіи въ XVII вѣкѣ / Сост. Самоиль Величко. – К. 1984. – С. 133-146.
- Гр Словарь української мови / Збір. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1-4.
- ГуцГов Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. Кн. I. – К., 1928. – С. 1–92.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С.Мельничука. В 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
- Ж Желехівський С., Недільський С. Малорусько-німецький словник. – Львів, 1886. – Т. 1–2. – 1117 с.
- ЗакГов Закарпатські говірки / Власні записи говіркового мовлення чл.-кор НАН України, д-ра філол. наук, проф. В.В. Німчука.
- Закр Закревській М. Старосвітській пандуриста. Кн. третія. Словарь малороссійских идіомовъ. – М., 1861. – С. 247-628.
- ІвШум Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: У 2-х томах. – Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918.
- Іннов2007 Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): Словник. – Харків: Майдан, 2007. – 144 с.
- Іннов2009 Лексико-словотвірні інновації (2007): Словник / К. Коротич, С. Лук’яненко, А. Нелюба та ін.; За ред. А. Нелюби. – Харків: ХІФТ, 2009. – 172 с.
- Кв-Осн Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка: У трьох томах. – Харків: ХДУ, 1978–1979. – Т.1–3.
- КГ Книжица для господарства. – За вид.: Возняк М. Український господарчий poradnik з 1788 р. // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т.122. – С. 37-78.
- Крим Російсько-український словник: У 3 т./Українська АН. Комісія для складання словника української живої мови / Головний редактор А.Е. Кримський. – К.: Червоний шлях, 1924–1933.
- ЛВел Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками. К.: Українська академія наук, 1926. – 275 с.
- ЛГВ Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во вост. литературы, 1962. – С. 715-938.
- ЛексФр Лексика поетичних творів Івана Франка / Укл. І.І. Ковалик, І.Й. Ошипко, Л.М. Полюга. – Львів: Львівський державний університет, 1990. – 264 с.
- ЛК Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во вост. литературы, 1962. – С. 384–707.
- ЛСам Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссійских хроник. – К., 1873. – 469 с.
- МагТимч Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / С. Тимченко; підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса : У 2-х книгах. – Київ–Нью-Йорк: Преса України. – Кн. 1–2.
- О Онишкевич М.Г. Словник бойківських говірок. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
- П Грамоти XVI ст. / Упоряд., вступ. стаття, комент. і словники-показчики М.М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.
- Рус Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.
- Саб Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926. – 436 с.
- Сабадош Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008 – 480 с.
- Ск Скворода Г. Повне зібрання творів у двох томах. – К.: Наук. думка, 1973. – Т.1. – 540 с., Т.2. – 575 с.
- СловНов Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник нововорів української мови кінця XX століття. – Кривий Ріг, 2002. – 180 с.
- СловСоцЕк Воробйова С.А., Молодід Т.К. Російсько-український словник соціально-економічної лексики. – К.: Наук. думка, 1966. – 342 с.
- СлРЯ Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 9 (М). – М.: Наука, 1982 – 358 с.
- СМШ Словник мови Шевченка. В двох томах. – К.: Наук. думка, 1964. – Т.1 – 484с., Т.2 – 566 с.

СПГ	Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харків. університету, 1960. – 107 с.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т.– К.: Наук. думка, 1977–1978. – Т.1-2.
СУМ	Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1–11.
Тимч	Історичний словник українського язика / За ред. Є.Тимченка.– Харків-Київ: ДВУ, 1930–1932. – Т.1. – XXIV, 937 с.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. – Запоріжжя, 1992.
Яв	Яворницький Д. Словник української мови. Т. 1. А–К. – Катеринослав: Слово, 1920. – 412 с.

Література

1. Азарх Ю.С. К истории словообразовательных типов вторичных собирательных в русском языке (имена с суффиксами **-ств(о)**, **-ина(а)**, **-щин(а)**, **-от(а)**, **-н(я)**) // Исследования по исторической морфологии русского языка. – М.: Наука, 1978. – С. 49-72.
2. Білоусенко П.І. Назви податків з суфіксом **-ина** та **-щина** (-щина) в історії української мови // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доп. міжнар. наук. конф. Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна) / Упор. та наук. редак. Н.Ф. Клименко і Є.А. Карпіловської. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. – С. 346-354.
3. Білоусенко П.І. Назви спадків з суфіксом **-ина** та **-щина** в історії української мови //Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Матер. Міжнар. наук. конф. 5–6 листопада 2009 року. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – С. 288-294.
4. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-ина**). – Запоріжжя-Ялта-Київ: ЛПРС, 2009. – 251 с.
5. Грицак Є. Новотвори в сучасній українській мові // Рідна мова. – 1935. – С. 219-224.
6. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: 1958. – 208 с.
7. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К.: Наук. думка, 1976. – 164 с.
8. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови. – К.: “Українська енциклопедія ім М.П.Бажана”, 2002. – 912 с.
9. Киричук Т. Лексика весільної обрядовості у говірках Миколаївщини // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. праць, присвячених пам'яті професора С.П. Самійленка. Ч.П. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – С. 63-64.
10. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К.: Рад. школа, 1960. – 276 с.
11. Масенко Л.Т. Розвиток топонімичної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 620-659.
12. Мойсієнко А.К. Динамічний аспект номінації. – К.: Київський університет, 2004. – 100 с.
13. Навальна М. Соціально зумовлені іменникові суфіксальні новотвори //Вісник Прикарпатського національного університету. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика. Філологія. Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 254-257.
14. Пелих Г.Ф. Суфісальне творення збірних іменників у подільських говірках Одещини // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К.:Наук. думка, 1977. – С. 71-73.
15. Потиха З.А. Современное русское словообразование. – М.: Просвещение, 1970. – 384 с.
16. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – 783 с.
17. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
18. Франко З.Т. Словотворчі типи мікротопонімів староукраїнської мови XIV-XV ст. // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 44-50.
19. Ярова К.Б. Роль антропонимических производных в обогащении общественно-политической лексики русского языка первой четверти ХХ века // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. – Днепропетровск. 12-14 октября 1988 г. Тез. докл. Часть 2.– Днепропетровск, 1988. – С. 199-200.
20. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F.Sławski // Słownik prasłowiański. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – Tom 1, 1974. – S. 58-141.

Білоусенко Петро Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Запорізького національного університету